

4.3 Механізми формування соціальної компетентності майбутнього викладача закладу професійної освіти

Інтеграція України до світового та Європейського простору освіти відбувається сьогодні у надзвичайно важких умовах відкритої збройної агресії росії, необхідності зміни ціннісних орієнтирів та адаптації до екстремальних умов, інтенсивних соціокультурних перетворень, що значно ускладнює процес професійної підготовки фахівців у цілому та майбутніх викладачів закладів професійної освіти зокрема. Державі та суспільству сьогодні вкрай потрібні компетентні, конкурентоспроможні, здатні до змін, активні, творчі фахівці, які вміють швидко й ефективно розв'язувати професійні завдання, попереджувати можливі та вирішувати назрілі проблеми [80, с. 322]. Як показує аналіз функціонування багатьох освітніх систем, одним із шляхів оновлення змісту освіти є орієнтація навчальних програм на компетентнісний підхід та створення ефективних механізмів його реалізації. Компетентнісний підхід передбачає набуття освітою студентоцентричного спрямування, перехід від предметної диференціації до міждисциплінарної інтеграції [81, с. 59].

В Законі України «Про вищу освіту» компетентність визначається як динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти [82]. Ми визначаємо компетентність як набуту в процесі навчання, інтегровану здатність особистості ефективно діяти в професійній та/або особистісній сферах життя [83, с. 209].

Щоб бути конкурентоздатним фахівцем необхідно не лише досконало володіти профільними фаховими компетентностями, а й дотримуватися норм соціальної поведінки, забезпечувати нормальні соціальні стосунки, виконувати соціальні функції, вміти ефективно реалізовувати соціальні дії, тобто бути

соціально зрілою особистістю – тією, що володіє соціальною компетентністю [84, с. 16].

Відродно, що у сучасній українській науковій літературі різним аспектам проблеми соціальної компетентності приділяється достатня увага. Так, зміст, структуру, функції, види, критерії з їх показниками та рівні соціальної компетентності досліджували М. Докторович, В. Масленнікова, О. Московчук, І. Сидорук, Л. Сохань, О. Субіна, В. Шахрай та ін.

Маємо зауважити, що, незважаючи на високу значимість в економіці та суспільстві, соціальна компетентність інтерпретується дуже по-різному. І. Сидорук вважає, що соціальна компетентність – це «інтегративна характеристика особистості, сукупність мотивів діяльності, цінностей, настановлень та особистісно професійних якостей і здібностей, соціальних знань, умінь, навичок, компетенцій та досвіду їх реалізації, які уможливають ефективну взаємодію майбутнього фахівця із соціумом, установами контактів із суб'єктами й об'єктами професійної взаємодії» [85, с. 14]. В. Шахрай визначає соціальну компетентність особистості як якісний ступінь її соціалізованості, цілісне інтегративне особистісне утворення, сукупність конкретних якостей, здібностей, соціальних знань, умінь, цінностей, що забезпечують інтеграцію людини в суспільстві та окремих групах на основі продуктивного виконання нею різних соціальних ролей, ефективного вирішення проблемних соціальних ситуацій та її успішну самореалізацію [86, с. 47]. Ми ж визначаємо соціальну компетентність викладача закладу професійної освіти як якість зрілої, соціально грамотної особистості, що виявляється в наявності у неї соціально значущих знань, сформованості відповідних умінь і навичок їх застосування на свідомій мотиваційно-ціннісній основі та з використанням набутого актуально важливого досвіду розв'язання різноманітних соціально значущих ситуацій у освітньому процесі й дотичних до нього видах позаосвітньої діяльності [80, с. 321].

О. Субіна називає такі компоненти соціальної компетентності: соціальна сенситивність (точність соціальної перцепції); основні навички взаємодії (репертуар умінь); навички схвалення і винагороди (істотні для усіх

соціальних ситуацій); рівновага, спокій як антитеза соціальної тривожності [87, с. 21].

У структурі соціальної компетентності особистості автор виділяє три основні компоненти: соціально-рольовий, ціннісний і комунікативний [87, с. 24]. Ми погоджуємось із авторами, і теж вважаємо, що соціальна компетентність майбутнього викладача закладу професійної освіти є складним утворенням, що включає його комунікативну, правову, політичну, інформаційну, продуктивну, моральну, психологічну, предметну, рольову та ін. компетентності [85, с. 23].

За О. Московчук, соціальна компетентність педагога передбачає наявність таких здібностей: визначати власне місце в житті суспільства, проектувати стратегії свого життя з урахуванням інших, відповідно до соціальних норм і правил; спільно визначати цілі діяльності, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проекти та стратегії індивідуальних і колективних дій; продуктивно співпрацювати у групі та команді, виконувати різні ролі та функції в колективі, проявляти ініціативу, підтримувати і керувати власними взаєминами з іншими; застосовувати технології трансформації та конструктивного розв'язання конфліктів, досягнення консенсусу, брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх виконання; визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування, уміти емоційно налаштовуватися на спілкування з іншими [84, с.107].

І. Сидорук пропонує такі види соціальної компетентності: оперативна соціальна компетентність – знання про соціальні інститути і структури, їхніх представників в суспільстві; вербальна компетентність – доцільність висловів, облік контексту і підтексту вислову, відсутність труднощів в письмовій мові, варіативність інтерпретації інформації, хороша орієнтація у сфері оцінних стереотипів і шаблонів, множинність сенсів понять, що вживаються, метафорична мова; комунікативна компетентність – володіння складними комунікативними навиками та вміннями формування адекватних умінь в нових соціальних структурах, знання культурних норм і обмежень в спілкуванні, знання звичаїв, традицій, етикету у сфері спілкування, дотримання пристойності,

вихованість; соціально-психологічна компетентність – міжособова орієнтація; уявлення про різноманітність соціальних ролей і способів взаємодії; его-компетентність – важлива складова соціальної компетентності: усвідомлення своєї національної, статевої, станової, групової приналежності, знання своїх сильних і слабких сторін [85, с. 240].

В той же час, враховуючи, що метою освіти є не тільки передача студенту сукупності знань, умінь і навичок у певній фаховій сфері, а й формування комунікативних здібностей, толерантності, демократичних, морально-етичних цінностей, загальнокультурного світогляду, здатності до емпатії та саморозвитку, само актуалізації, соціальна компетентність при підготовці викладачів виступає не лише важливою ключовою компетентністю, але й лежить в основі професійно-профільної підготовки як важливий елемент методології гуманітарного пізнання [81, с. 322].

Практичний досвід вказує на те, що, – з одного боку, соціальна компетентність затребувана практично в усіх сферах суспільного життя і тому є складовою багатьох ключових компетентностей, з іншого – залежно від контексту вона конкретизується по-різному. Ця обставина часто зумовлює негативні наслідки. Так, закиди щодо браку соціальної компетентності можуть використовуватися для персоналізації відповідальності за невдачі в роботі і нашкодити кар'єрі співробітника [87, с. 19].

Формування соціальної компетентності є важливою складовою підготовки педагогічних кадрів, на яких покладена відповідальна соціальна місія – творення духовної культури, в якій особистість реалізує людські цінності, повноту своїх внутрішніх переживань. Ми усвідомлюємо, що компетентності, як правило, не можуть бути цілком сформовані однією дисципліною або практикою, набуття студентам компетентностей є циклічним інтегративним процесом, в якому окрім змісту освіти важливі також форми і технології навчання і викладання [88, с. 70].

Щодо механізмів формування соціальної компетентності майбутніх викладачів закладів професійної освіти на різних освітніх рівнях – бакалаврському та магістерському – то тут можна стверджувати, що на

бакалаврському рівні підготовки у майбутніх фахівців мають формуватися базові знання і розуміння тих людських якостей, які є складовими соціальної компетентності викладача та логічно пов'язані між собою своєю людинознавчою орієнтацією, а саме: самоідентичності, комунікативних здібностей, толерантності, педагогічного такту, здатності до емпатії, ерудиції, ширості. Важливими соціальними компетенціями на бакалаврському рівні підготовки є: опанування основ професійної мови, формування світогляду, самостійності суджень, підвищення вимог до моральних якостей, формування самооцінки й прагнення до самовиховання. Оскільки практична підготовка передбачає безпосереднє визначення студентом, яким чином він може застосовувати набуті знання на практиці, то в цей період відбувається формування необхідних здібностей для реалізації соціальної компетентності на практичному досвіді [89, с. 142] .

Формування соціальної компетентності на магістерському рівні підготовки передбачає переосмислення студентом набутих на бакалаврському рівні знань через опанування дисциплін, які формують цілісне світоглядне бачення та дозволяють зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки розвитку суспільства та окремої особистості.

Найефективнішими механізмами формування соціальної компетентності майбутніх викладачів закладів професійної освіти є активні та інтерактивні форми і методи навчання: проблемні лекції, спецсемінари, інтерактивна робота в групі, різні види усних та письмових робіт, вивчення базових текстів з використанням сучасних технологій і процедур аналізу, самостійне дослідження обраної проблематики. Їх використання зміцнює ідеї «студентоцентрованого» навчання, під час якого акцент переноситься на формування у здобувачів освіти особистісних здібностей, поглиблення й закріплення теоретичних і практичних знань, вироблення аналітичних та прикладних навичок. Результатом застосування таких форм і методів є не тільки знання в професійній та соціально-культурній сферах, а й навички діяльності, які випускник здатний адаптувати і розвивати в мінливих умовах соціального життя [85, с. 20].

До механізмів формування соціальної компетентності майбутніх викладачів закладів професійної освіти відносимо: активні (неімітаційні (проблемна лекція, лекція вдвох, лекція із заздалегідь запланованими помилками, лекція прес-конференція, евристична бесіда, навчальна дискусія, самостійна робота з літературою, семінари, дискусії); ігрові (ділова гра, педагогічні ситуації, педагогічні завдання, ситуація інсценування різної діяльності); неігрові (колективна розумова діяльність, ТРВЗ тощо) та інтерактивні форми та методи навчання методи кооперативного навчання (робота в парах, трійках, карусель, робота в малих групах, акваріум тощо); методи колективно-групового навчання (мікрофон, незакінчені речення, мозковий штурм, ажурна пилка та ін.); методи ситуативного моделювання (імітаційні ігри, рольова гра, драматизація та ін.); методи опрацювання дискусійних питань (метод ПРЕС, займи позицію, кейс-метод, дискусія тощо)) [84, с. 210].

Реалізація окреслених механізмів передбачає забезпечення певних умов організації навчального процесу, серед них:

- забезпечення національної спрямованості освіти, що полягає у невіддільності освіти від національної основи, в органічному поєднанні освіти з історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні національних цінностей українського народу та інших народів і націй;

- гуманізація освіти, що полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності і спрямована на створення нового зразка освіти, який передбачає пріоритет освіти, орієнтованої на особистість учня (особистісно-орієнтованої) над освітою, орієнтованою на «знання предмета»; найповніше розкриття здібностей учня, задоволення його різноманітних освітніх потреб, виховання почуття власної гідності, свободи, гармонії стосунків з навколишнім середовищем;

- перенесення акценту з навчальної діяльності педагога на навчально-пізнавальну діяльність учня. Чим різноманітнішою і продуктивнішою є значима для особистості діяльність, тим ефективніше відбувається освітній процес.

Діяльнісний підхід дозволяє «перетворити» педагогічні завдання в «особистісний сенс» діяльності особистості;

- гуманітаризація освіти, що покликана формувати духовність, культуру особистості, планетарне мислення, цілісну картину світу;

- перехід від переважно інформативних форм до активних методів і технологій навчання з використанням елементів проблемності, наукового пошуку, самостійної роботи тих, хто навчається;

- створення умов для самоствердження, самореалізації і самовизначення особистості, що є результатом її самоорганізації. Самоорганізація відбувається за педагогічної підтримки, яка опирається здебільшого на внутрішні джерела розвитку студента;

- перетворення позиції педагога і позиції учня в особистісно-рівноправні, в партнерські позиції, пов'язане зі зміною ролей і функцій учасників педагогічного процесу;

- забезпечення творчої спрямованості освітнього процесу, – перехід до розвиваючих, активізуючих засобів організації освітнього процесу, що передбачають стимулювання, організацію творчої, самостійної діяльності учнів/студентів;

- формування безперервної системи освіти, що дозволяє постійно поглиблювати загальноосвітню підготовку, дає можливість досягнення цілісності та наступності у навчанні й вихованні; перетворення освіти у процес саморозвитку, що триває упродовж всього життя людини [88, с. 64; 89, с. 132].

Визначення дієвості тих чи інших механізмів можливе при застосуванні методу моделювання. Під моделлю розуміємо об'єкт (уявну або реальну систему), котрий, відображаючи, у певному розумінні, об'єкт дослідження, схематично відтворює його та дозволяє отримати про нього нову інформацію. Перевагою моделі є те, що вона фіксує існуючий рівень пізнання про досліджуваний об'єкт. Неможливо створити універсальну модель, кожна з них дає лише наближений опис явища, причому в різних моделях знаходять відображення різні його властивості. До моделювання звертаються тоді, коли

досліджувати реальний об'єкт з усією сукупністю його властивостей недоцільно, незручно або неможливо. Моделювання широко використовується в дослідженні систем різної природи, однак особливого значення набуває як ефективний інструмент прогнозування розвитку соціальних процесів, які властиві конкретному соціуму. Проектування моделі формування соціальної компетентності викладача в умовах багаторівневої освіти передбачає розробку та реалізацію системи заходів, які в гармонійному поєднанні дозволять забезпечити оптимальні умови вирішення питання формування умінь та навичок, які перетворюють знання у потенційні здатності щодо забезпечення необхідних у педагогічній діяльності професійних функцій [89, с. 129].

Модель організації освітнього процесу майбутніх викладачів закладів професійної освіти має відображати процес оволодіння студентами системою загальноосвітніх та фахових знань, на основі яких розвиваються особливі здатності, які в кінцевому результаті формують соціально важливі якості викладача. Означена модель покликана відтворити найважливіші взаємозв'язки між ключовими структурними елементами досліджуваної системи з метою налагодження якісного її функціонування та подальшого розвитку Моделювання процесу надання соціальних послуг у територіальній громаді як запорука ефективності професійної діяльності фахівця із соціальної роботи. Метод моделювання в останні роки широко використовується в науці, оскільки моделювання дозволяє глибше зрозуміти сутність об'єкта дослідження. Настільки ж широко даний метод використовується в практиці людської діяльності, при чому наразі цей метод все частіше застосовується в гуманітарних сферах [89, с. 31].

Таким чином, формування соціальної компетентності майбутніх викладачів закладів професійної освіти передбачає розробку та реалізацію системи заходів, які в гармонійному поєднанні дозволять забезпечити оптимальні умови вирішення питання вироблення вмінь і навичок, що перетворюють знання на потенційні здатності щодо забезпечення необхідних у педагогічній діяльності професійних функцій. Вважаємо, що через складнощі

організації формування соціальної компетентності у процесі професійної підготовки майбутніх викладачів закладів професійної освіти, моделювання є оптимальною технологією передбачення тенденцій її функціонування та розвитку, застосування якої допоможе передбачити, а, отже, уникнути чи швидко подолати проблеми, які можуть виникнути в освітньому процесі.